

*Uslov za čitanje je da knjiga postoji,
a sasvim drugo pitanje da li je čitana.
Nije dovoljno ni samo čitati, treba znati valjano pročitati.
Na kraju, ne postoji ni samo jedno čitanje*

Prof. dr. sc. Senaid HADŽIĆ

V E L I K I Z A O K R E T :

**Bosna i Hercegovina
u vremenu tranzicije
(od 1880-ih do 1950-ih)**

Tuzla, 2021.

**VELIKI ZAOKRET: Bosna i Hercegovina u vremenu tranzicije
(od 1880-ih do 1950-ih)**

Autor:

Prof. dr. sc. Senaid Hadžić

Izdavači:

JU Arhiv Tuzlanskog kantona Tuzla
Centar za istraživanje moderne i savremene historije Tuzla

Za izdavača:

Mr. sc. Omer Zulić
Prof. dr. sc. Sead Selimović

Recenzenti:

Prof. dr. sc. Sead Selimović, Univerzitet u Tuzli
Prof. dr. sc. Adnan Velagić, Univerzitet „Džemal Bijedić“ u Mostaru
Prof. dr. sc. Izet Šabotić, Univerzitet u Tuzli
Prof. dr. sc. Denis Bećirović, Univerzitet u Tuzli
Prof. dr. sc. Kadrija Hodžić, Univerzitet u Tuzli

Urednik:

Prof. dr. sc. Senaid Hadžić

Lektor:

Alma Macić-Arnaut, prof.

Tehnička priprema i korektura:

Mr. Jasmin Jajčević, Mr. Amir Krpić

Dizajn korica i prevod na engleski jezik:

Mr. Adnan Tinjić

Štampa:

OFF-SET d.o.o. Tuzla

Za štampariju:

Mirela Aljić

Tiraž:

300 primjeraka

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

94(497.6)

HADŽIĆ, Senaid

Veliki zaokret : Bosna i Hercegovina u vremenu tranzicije : (od 1880-ih do 1950-ih) / Senaid Hadžić. - Tuzla : Arhiv Tuzlanskog kantona : Centar za istraživanje moderne i savremene historije, 2021. - 493 str. : ilustr. ; 25 cm

Bilješka o autoru: str. 493. - Rječnik termina: str. 429-434. - Bibliografija: str. 438-466 ; bibliografske i druge bilješke uz tekst. - Registri.

ISBN 978-9958-794-24-7 (Arhiv Tuzlanskog kantona)

ISBN 978-9926-8226-7-5 (Centar za istraživanje moderne i savremene historije)

COBISS.BH-ID 44428806

Ova knjiga predstavlja djelimično dorađenu doktorsku disertaciju pod naslovom: ***Historijski proces preobražaja bosansko-hercegovačkog društva iz agrarnog u industrijsko u vrijeme poslijeratne obnove i prvog petogodišnjeg plana.*** Disertacija je odbranjena na Odsjeku za historiju Fakulteta humanističkih nauka Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru 10. novembra 2007. godine pred komisijom koju su sačinjavali: prof. dr. sc. Smail Čekić, prof. dr. sc. Azem Kožar i prof. dr. sc. Enes Pelidija. Najsrdačnije i najtoplije se zahvaljujem članovima Komisije na korisnim primjedbama i sugestijama koje sam uvažio i uvrstio u konačnu verziju knjige.

Tuzla, 9. maj 2020. godine

Autor

S A D R Ž A J

▪	<i>PREDGOVOR</i>	11
▪	<i>FOREWORD</i>	17
➤	UVOD	23
•	Osvrt na izvore i literaturu	24
➤	OSOBNOSTI TRANZICIJE BOSNE I HERCEGOVINE DO 1945. GODINE	35
•	Tranzicija bosanskohercegovačkog društva na prelazu iz 19. u 20. stoljeće	36
•	Vrijeme između dva svjetska rata (1918–1941)	50
•	Geopolitičke specifičnosti i ekonomsko-socijalne karakteristike Bosne i Hercegovine.....	50
•	Pljačkanje i uništavanje ekonomskih kapaciteta i korištenje ljudskih resursa u Drugom svjetskom ratu.....	68
•	Rudno bogatstvo u funkciji okupacione politike. „Odnijeti po mogućnosti što više“.....	68
•	Ljudski resursi „dobrovoljno“ u službi okupatora	75
➤	PERIOD OBNOVE BOSNE I HERCEGOVINE 1945–1946.	81
•	Kraj Drugog svjetskog rata i uspostavljanje novih društveno-ekonomskih odnosa.....	83
•	Naslijeđeno stanje	88
•	Pitanje ljudskih žrtava.....	88
•	Paraliziranom saobraćajnom infrastrukturom u „svijetlu budućnost“	91
•	Poljoprivrednici u iščekivanju „svesrdne pomoći“	95
•	Industrijska postrojenja opustošena. Radna snaga desetkovana	98
•	Osnovna obilježja ekonomske politike i narodno zdravlje	105
•	Dometi poslijeratne obnove. Solidna osnova za nastavak tranzicije.....	107
➤	UTJECAJ INDUSTRIJE NA TRANZICIJU BOSANSKO-HERCEGOVAČKOG DRUŠTVA (1947–1948)	123

• Geopolitički kontekst i historijsko naslijeđe osnova za prelazak sa ratne na plansku ekonomsku izgradnju	124
• Priprema za prelazak na plansku ekonomiju u periodu obnove. Put prema punoj etatizaciji i „blagostanju“	130
• Usvajanje prvog petogodišnjeg plana Bosne i Hercegovine i njegovi zadaci	142
• Početak realizacije „superplana“. Vrijeme velikih odricanja i stezanje kaiša	155
• Slabosti etatističkog sistema upravljanja ekonomijom. Sa fronta u "širinu" na front u "dubinu"	170
• Državnim mjerama do zaostajanja poljoprivrede i zanatstva ..	177
• Etatizam na primjeru obezbijeđenog snabdijevanja stanovništva osnovnim životnim namirnicama	187
• Početak sukoba KPJ i Informbiroa	203
• Etatizmom protiv „muslimanske reakcije“ krajem 1940-ih	207
• Komunistička vlast protiv principa: <i>Bosna - Bosancima</i>	207
• Metode režima za očuvanje „tekovina revolucije“ –1947. ..	210
• Manipulacija o broju „Neopredijeljenih“	213
• Metode režima za očuvanje „tekovina revolucije“ –1949. ..	220
➤ LJUDSKI RESURSI U INDUSTRIJI KAO OSNOVA	
TRANZICIJE BOSNE I HERCEGOVINE 1947–1948.	227
• Kvalifikaciona struktura radne snage: osnova tranzicije	228
• Mobilizacija radne snage, domaće i strane (zarobljenika), za „poverenu istorijsku ulogu“	239
• Dobrovoljni rad i Narodni front – produžena ruka politike	252
• Takmičenjem do „svijetle budućnosti“ - Kult (vrijeme) fizičkog rada i moralnih priznanja	264
• Potrošačkim kartama do potrebnog broja radnika	271
➤ UTJECAJ INDUSTRIJE NA OBLIKOVANJE TRANZICIJE	
U BOSNI I HERCEGOVINI 1949–1952.	281
• Ekonomske posljedice sukoba Komunističke partije Jugoslavije s Informbiroom	282
• Uvođenje radničkog samoupravljanja i pokušaj decentralizacije	290
• Utjecaj industrijskog razvoja na tranziciju i promjene u ekonomskom sistemu	302

•	Preorijentacija na izgradnju ključnih (kapitalnih) objekata i investiciona politika/ulaganja	313
•	Postepeno smanjenje tempa industrijskog razvoja.....	326
•	Investiciona politika i nastavak deagrarizacije. Dalje zaostajanje poljoprivrede i zanatstva.....	333
•	Disproporcija u ekonomskom razvoju pojedinih regija.....	345
➤	PROMJENE U SOCIJALNO - EKONOMSKOJ STRUKTURI STANOVNIŠTVA BOSNE I HERCEGOVINE 1949–1952.....	355
•	Nedostatak radne snage kao evidentna prepreka brzjoj tranziciji i daljem ekonomskom razvoju.....	356
•	Fluktuacija radne snage. Ekonomskim mjerama „seljake natjerati u industriju“.....	370
•	Prelazak iz poljoprivrednih u nepoljoprivredne djelatnosti	383
•	Promjene u socijalno-ekonomskoj strukturi stanovništva	388
➤	ZAKLJUČAK.....	407
➤	CONCLUSION.....	417
➤	SKRAĆENICE	427
➤	RJEČNIK TERMINA.....	429
➤	IZVORI I LITERATURA	437
•	IZVORI	438
•	a) Neobjavljeni izvori	438
•	Arhivski fondovi	438
•	Rukopisi	439
•	b) Objavljeni izvori	440
•	c) Službeni list.....	443
•	LITERATURA	444
•	a) Knjige, studije.....	444
•	b) Članci, rasprave	455
•	c) Novine, periodika, časopisi.....	465
•	Registar ličnih imena	469
•	Registar autora.....	473
•	Registar geografskih i lokalnih naziva	477
•	Izvod iz recenzija.....	485
•	Bilješka o autoru	493

P R E D G O V O R

Historijom ekonomske tranzicije Bosne i Hercegovine, posebno za period poslije Drugoga svjetskog rata, nisu se historičari podrobnije bavili. Najviše je obrađivana politička historija, posebno historija KPJ–SKJ, dok je ekonomskim, kulturnim, obrazovnim i vjerskim prilikama u Bosni i Hercegovini, neopravdano posvećivana manja pažnja. Objavljene radove karakterizira usitnjenost tema i odsustvo cjelovitih zahvata. Takvo stanje pravdano je, između ostalog, nedostatkom historijskih izvora, posebno nesređenošću arhivske građe.

Ova knjiga ima za cilj da taj nedostatak bar ublaži. U pripremi knjige su istraženi, a u sadržaju prezentirani podaci (neobjavljeni i objavljeni historijski izvori, relevantna literatura, službeni listovi, štampa, periodika i sl.) koji govore o historijskom procesu preobražaja bosansko-hercegovačkog društva iz agrarnog u industrijsko na prelazu iz 19. u 20. stoljeće, zatim u monarhističkoj Jugoslaviji, te, posebno, u vrijeme poslijeratne obnove i prvog petogodišnjeg plana (1945–1952). Odnosno ponuđeni su provjereni podaci na osnovu kojih se može pratiti jedan ovakav složen proces/tranzicija za koji je bilo potrebno konsultirati značajan broj arhivskih dokumenata. Najviše prostora dato je petogodišnjem planu ekonomskog razvoja Bosne i Hercegovine kojim su postavljena dva fundamentalna procesa: industrijalizacija i elektrifikacija Bosne i Hercegovine u jugoslavenskim okvirima, te zbivanjima u svezi sa ovim privrednim granama.

U sadržaju knjige dati su relevantni podaci o nekim, smatram, značajnim (ključnim) događajima koji su imali presudan značaj za odgovor na istraživačko pitanje. Sadržaj knjige je podijeljen u sedam zasebnih poglavlja koja stoje u čvrstoj međusobnoj povezanosti.

U prvom poglavlju sam ponudio osnovne činjenice o izvorima i literaturi koja je korištena u izradi ovoga rada, zatim navodim ciljeve radi, te metodološke uzuse.

U drugom poglavlju donosim podatke o procesu privrednog /ekonomskog /socijalnog preobražaja/tranziciji u Bosni i Hercegovine od njenih početaka, odnosno od kraja osmanske vladavine, zatim vremena austrougarske uprave, perioda između dva svjetska rata, te dešavanjima u svezi sa iskorištavanjem i uništavanjem industrijskih i drugih dobara Bosne i Hercegovine, posebno ljudskih resursa, prije i tokom Drugog svjetskog rata.

U trećem poglavlju pratim uspostavu organa nove vlasti, stanje koje su naslijedili, te pišem o dometima poslijeratne obnove.

Težište *četvrtog i petog poglavlja* je na praćenju utjecaja industrijskog razvoja na tranziciju bosanskohercegovačkog društva u prvim godinama petogodišnjeg plana 1947-1948. godine. U navedenim poglavljima donosim relevantne podatke o petogodišnjem planu, intenzitetu industrijskog razvoja, slabostima u početnoj fazi provođenja petogodišnjeg plana, snabdijevanju stanovništva, zaostajanju poljoprivrede i zanatstva, te sukobu Informbiroa i Komunističke partije Jugoslavije. Također nudim podatke o kvalifikacionoj strukturi radne snage, govorim o izvorima i metodama mobilizacije radne snage, dobrovoljnom radu, takmičenju kao metodu uspješnijeg rada, te radničkom snabdijevanju. Neka pitanja ovdje su samo uočena, čija šira elaboracija bi izlazila iz konteksta obrađivane teme, ali je riječ o pitanjima koja su utjecala na proces preobražaja bosanskohercegovačkog društva iz agrarnog u industrijsko/građansko.

Šesto i sedmo poglavlje odnose se na period 1949-1952. godine. U šestom poglavlju govorim o posljedicama sukoba Komunističke partije Jugoslavije s Informbiroom. Jedna od bitnih posljedica toga sukoba bilo je uvođenje radničkog samoupravljanja i pokušaj decentralizacije društva, te preorijentacija na izgradnju ključnih objekata i premještanje vojne i teške industrije u Bosnu i Hercegovinu. O svemu donosim relevantne podatke. Osim toga, u ovome poglavlju govorim o industrijskom razvoju i specifičnostima tog razvoju u vezi sa Bosnom i Hercegovinom, postepenom smanjenju tempa industrijskog razvoja, daljem zaostajanju poljoprivrede i zanatstva i neujednačenosti industrijskog razvoja pojedinih regija. U sedmom poglavlju sagledavam promjene u socijalno-ekonomskoj strukturi bosanskohercegovačkog društva/stanovništva s akcentom na radnu snagu. U kontekstu navedenoga pratim nedostatak radne snage kao evidentan problem za dalji industrijski razvoj, zatim fluktuaciju radne snage, te postepeno smanjenje broja zaposlenih u industriji Bosne i Hercegovine.

U osmom poglavlju donosim zaključna razmatranja u kojima sumiram osnovne rezultate do kojih sam došao istraživanjem arhivske građe, analizom iste, te komparacijom sa novinskim člancima, relevantnom literaturom, člancima i raspravama i ukazujem na činjenicu da je preobražaj/transzicija bosanskohercegovačkog društva zaista bio proces koji je trajao u jednom dužem vremenskom periodu, a da je u periodu 1945-1952. godine bio nešto intenzivniji. Na kraju rada donosim popis izvora i literature, rječnik termina, te objašnjenje skraćenica, registar autora, ličnih imena i geografskih pojmova, izvod iz recenzija, te bilješke o autoru.

Potrebno je napomenuti da ponuđena knjiga polazi od dosadašnjeg naučnog dometa, ali elaborira i najnovija saznanja do kojih sam došao tokom istraživanja u domaćim i inozemnim arhivima. Osim toga, smatram da knjiga donosi nove/značajne poglede o određenim, važnim pitanjima stanovništva Bosne i Hercegovine i ovih prostora u 20. stoljeću. Zbog svega naprijed navedenog, osnovna namjena ove knjige i jeste da se naučnoj i stručnoj, ali i široj javnosti, učine dostupnim naučni dometi bosanskohercegovačke historiografije o razdoblju u kojem je došlo do preobražaja/tranzicije¹ bosanskohercegovačkog društva iz agrarnog u industrijsko. No, ipak, smatram da u ovoj knjizi nije napisana cjelovita historija Bosne i Hercegovine za 20. stoljeće, te da će oni, koji se odvažavaju da nastave ispisivati - istraživati događaje iz 20. stoljeća imati solidnu osnovu da taj posao nastave i dovedu do kraja.

Dakle, u odgovoru na naprijed navedeno osnovni cilj je objasniti stanje i prilike u Bosni i Hercegovini krajem 19. stoljeća, na prelazu iz 19. u 20. stoljeće, za vrijeme monarhističke Jugoslavije, tokom Drugog svjetskog rata, a posebno u vrijeme etatizma, prvih nekoliko godina nove, komunističke vlasti, rezultate, posljedice i dalekosežne pozitivne ili negativne konotacije procesa tranzicije/preobažaja bosansko-hercegovačkog društva. Kao odgovor na postavljeni cilj pokušao sam realizirati više zadataka, među kojima su:

- Historijski rasvijetliti agrarnu i ekonomsku politiku i njihov utjecaj na razvoj pojedinih industrijskih grana (prehrambene, hemijske, drvne, metalne, i dr.) u Bosni i Hercegovini u periodu od 1945. do 1952. godine;

- Istražiti preobražaj, ili početke preobražaja, ekonomske, socijalne, demografske osnove u Bosne i Hercegovine do 1945. godine, od sredine 19. stoljeća do kraja Drugoga svjetskog rata, kao preduslova za potpuni preobražaj i prelazak iz agrarnog u industrijsko/građansko društvo koji su bili osnova za promjene i u drugim sferama bosanskohercegovačkog društvenog života;

- Ispitati ekonomsku politiku organa narodne vlasti federalne Jugoslavije i odnos vlasti prema Bosni i Hercegovini: na koji način i u kojoj mjeri su usmjeravana sredstva za ekonomiju, a posebno industrijski razvoj, koliko su

¹ „Tranzicija“ je riječ koja podrazumijeva i "prolaz" i "prelaz". U savremenom političkom riječniku podrazumijeva proces prelaska iz načina života onog društva koje se nazivalo monarhističkim u društvo koje je težilo komunizmu. Također, pojam tranzicija se odnosi i na prelaz iz socijalističkog društva, koje je doživljavano i kao totalitarno, ka načinu života u društvima koja se nazivaju kapitalističkim, a mogu se doživljavati i kao društva oslobođena nadzora države. U ovdje tretiranoj temi riječ „tranzicija“ ima, reklo bi se, prije svega značenje prelaska bosanskohercegovačkog društva iz agrarnog u industrijsko, odnosno prelazak iz društva koje se može okarakterisati kao ruralno ka građanskom ili modernističkom društvu. To opet podrazumijeva neprekidan niz promjena u svim oblastima: u pravnom i ekonomskom uređenju države, kao i u nauci, kulturi i političkom ponašanju.

iskorištavani ekonomski resursi koji su bili osnova za razvoj industrije Bosne i Hercegovine;

- Istražiti kojom dinamikom se odvijala obnova ratom porušenih područja i stvarani preduslovi za početak industrijske proizvodnje, u kakvom stanju su bile mašine, postrojenja i druga materijalna dobra, a posebno ljudski potencijali;

- Istražiti razvoj industrije po granama djelatnosti i ustanoviti u kojoj mjeri je ona utjecala na ekonomske prilike Bosne i Hercegovine, kako se razvoj industrije odrazio na obrazovanje, razvoj gradova, migraciona kretanja, deagrarizaciju itd.;

- Istražiti kvalifikacionu strukturu radne snage, dokvalifikaciju i prekvalifikaciju radnika koji su bili zaposleni u industriji Bosne i Hercegovine u periodu od 1945. do 1952. godine, zatim nacionalnu, vjersku i spolnu strukturu zaposlenih, stepen osposobljenosti radnika za rad u industriji, teritorijalni razmještaj industrije, i sl.;

- Istražiti i objasniti pravni okvir kojim je regulirana promjena vlasništva - prelazak industrijskih preduzeća iz privatne u društvenu svojinu, zatim, način postavljanja rukovodilaca u industrijskim preduzećima, imenovanje organa upravljanja, sprega politike i ekonomije, način financiranja i raspodjele dohotka u preduzećima i dr.

Na kraju bih dodao još nešto. Kad se u rad uloži toliko truda, vremena i sredstava koliko je uloženo u pisanje ove knjige, onda je opravdano očekivati da kritičari, nakon što nabroje nedostatke u knjizi, kažu savjesno i šta dobroga u knjizi ima. Osim toga, autor se iskreno nada da čitaoci neće zažaliti za novcem koji su utrošili da bi nabavili ovu knjigu, jer su pojedina djela, baš kao i njihovi autori, izvor štete i glavobolje, zle slutnje i nesreće. Moja namjera je da čitalac ne smatra ovu knjigu nesrećom, da ne osjeća kajanje zbog kupljene knjige i da makar kaže: *Vrijedi novca koji dadoh*. Ako bude tako, autor će biti zadovoljan.

Tokom istraživanja i pisanja knjige pomoć su svojim primjedbama i sugestijama pružili recenzenti, uvaženi univerzitetski profesori, kolege sa Odsjeka za historiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Tuzli, urednici korica, lektori, korektori, izdavači, zatim uposlenici arhivā, bibliotekā i drugih ustanova i institucija, donatori koji su finansijski pomogli da knjigu odštampam i stavim na uvid čitaocima, naučnoj i stručnoj javnosti. Autor im ovom prilikom iskazuje najveću zahvalnost, kao i svima drugima koji su sudjelovali i pomogli u pripremi ove knjige za štampu.

Naravno, knjigu ne bih mogao dovesti do kraja i staviti na uvid javnosti da nisam imao posebnu podršku mojih najmilijih: supruge Mejre, sinova Mirze i Ernada, te unuke Amne. Njima posvećujem ovu knjigu.

Prvi voz na pruzi Bosanski Šamac-Sarajevo, koja je izgrađena omladinskim radom, krenuo je 16. novembra 1947. godine.

Izgradnja 240 kilometara pruge trajala je nešto više od sedam mjeseci. Na izgradnji pruge i 107 objekata uz prugu radilo je 212.000 omladinaca i omladinki.

Iz arhive Općine Kakanj slijedi zapis iz 1947. godine kojeg je zabilježio Rade Jovanović, a koji govori o početku izgradnje pruge Bosanski Šamac – Sarajevo:

„Otpočela je izgradnja Druge omladinske pruge Šamac-Sarajevo. Pored toga što će pruga biti radna škola, ona će mnogima omogućiti da steknu znanje i da se razviju na kulturno-prosvjetnom i sportskom polju. Imali smo priliku, a i željeli, da obiđemo radilišta na početku izgradnje. Iako smo putovali vozom, popularnim „ćirom“ i posmatrali samo četvrti dio cjelokupne Omladinske pruge, i posjetili jednu od preko stotinu radnih brigada, uvjerali smo se, u što nismo ni sumnjali, u organizatorsku sposobnost, radnu snagu, polet i požrtvovanje naše omladine. Putovali smo putničkim vozom. Krenuli smo iz Sarajeva. Bila je srijeda, 2. april, drugi dan kako je počela izgradnja (...).

FOREWORD

The history of Bosnia and Herzegovina after the Second World War has not yet been studied in detail by historians. Political history, especially the history of the CPY-LCY, was mostly covered, while less attention was paid to economic, cultural, educational and religious conditions in Bosnia and Herzegovina. Published works are characterized by fragmentation of topics and the absence of complete interventions. Such situation is justified, among other things, by the lack of historical sources, especially the disorder of archival material.

This book aims to at least alleviate this shortcoming. In the preparation of the book, data (unpublished and published historical sources, relevant references, official papers, press, periodicals, etc.) were researched and presented in the content, which speak about the historical process of transformation of Bosnian society from agrarian to industrial during the postwar reconstruction and the first five-year plan (1945–1952), i.e. basic data is given on the basis of which we can follow such a complex process / transition for which it was necessary to consult a significant number of archival documents. Most room was devoted to the five-year economic development plan of Bosnia and Herzegovina, which included two fundamental processes: industrialization and electrification of Bosnia and Herzegovina in the Yugoslavian context, and developments related to these industries.

The content of the book provides relevant data on some, in our opinion, significant (key) events that were crucial for answering the research question. The content of the book is divided into seven separate chapters that stand in a strong interconnectedness.

In the first chapter, we point out the sources and references that were used in the preparation of this paper, then we list the objectives for the work, and methodological usages.

In the second chapter we follow the process of economic transformation in Bosnia and Herzegovina from its beginnings, i.e. from the end of Ottoman rule, then the time of Austro-Hungarian rule, the period between the two world wars, and events related to the exploitation and destruction of industrial and other goods of Bosnia and Herzegovina, particularly human resources, during the Second world war.

In the third chapter, we follow the establishment of the bodies of the new government, the situation they inherited, and we talk about the scope of post-war reconstruction.

The focus of the fourth and fifth chapters is on the impact of industrial development and to the transition of Bosnian society in the early years of the five-year plan 1947-1948. In these chapters, we provide relevant data on the five-year plan, the intensity of industrial development, weaknesses in the initial phase of the five-year plan, population supply, lagging behind agriculture and crafts, and the conflict between the Cominform and the Communist Party of Yugoslavia. We also offer data on the qualification structure of the workforce, we talk about the sources and methods of labor mobilization, voluntary work, competition as a method of more successful work, and labor supply. Some issues have only been noticed here, the broader elaboration of which would go beyond the context of the topic, but these are issues that have influenced the process of transformation of Bosnian society.

Chapters six and seven refer to the period 1949-1952. In the sixth chapter we talk about the consequences of the conflict between the Communist Party of Yugoslavia and the Cominform. One of the important consequences of this conflict was the introduction of workers' self-government and the attempt to decentralize society, as well as the reorientation to the construction of key facilities and the relocation of military and heavy industry to Bosnia and Herzegovina. We bring relevant data about all of it. In addition, in this chapter we talk about industrial development and the specifics of that development in relation to Bosnia and Herzegovina, the gradual reduction of the pace of industrial development, further lagging behind agriculture and crafts and the uneven industrial development of certain regions. In the seventh chapter, we look at changes in the socio-economic structure of Bosnian society with an emphasis on the workforce. In the context of the above, we monitor the shortage of labor as an obvious problem for further industrial and development, then the fluctuation of labor, and the gradual reduction of the number of employees in the industry of Bosnia and Herzegovina.

In the eighth chapter we present concluding observations in which we sum up the basic results obtained through the researching of archival records, analyzing the same, and by comparison to the newspaper articles, relevant literature, articles and discussions and points to the fact that the transformation of Bosnian society was indeed a process that lasted for a longer period of time, and in the period 1945-1952 was somewhat more intense. At the end of the paper we bring a list of sources and literature, a glossary of terms, and an explanation of abbreviations.

It should be noted that the offered book starts from the current scientific scope, but also elaborates the latest findings that I came to during my research in domestic and foreign archives. In addition, we believe that the book brings new / significant views on certain important issues of the population of Bosnia and Herzegovina and these areas in the 20th century. The main purpose of this book is to make available to the scientific and professional, but also to the general public, the scientific achievements of Bosnian historiography on the period in which the transformation of Bosnian society from agrarian to industrial. We believe that this book does not contain a complete history of Bosnia and Herzegovina for the 20th century, and that those who dare to continue writing - researching events from the 20th century will have a solid basis to continue and complete this work.

Thus, in response to the above, the main goal is to explain the situation in Bosnia and Herzegovina at the end of the 19th century, at the turn of the 19th and 20th centuries, during the Kingdom of Yugoslavia, during the Second World War, and especially during statism, the first several years of new, communist rule; results, consequences and far-reaching positive or negative connotations of the process of transformation of Bosnian society. In response to the set goal, I tried to realize several tasks, among which are:

- Historically shed light on agrarian and economic policy and their impact on the development of certain industries (food, chemical, wood, metal, etc.) in Bosnia and Herzegovina in the period from 1945 to 1952;

- Investigate the transformation, or beginnings of transformation, of the economic, social, demographic basis in Bosnia and Herzegovina until 1945, from the mid-19th century to the end of World War II, as a prerequisite for a complete transformation and transition from agrarian to industrial / civil society; the basis for the changes in the other spheres of Bosnian social life;

- Examine the economic policy of the people's government of the federal Yugoslavia and the government's attitude towards Bosnia and Herzegovina: in what way and to what extent the funds were directed for economic and especially industrial development, how much economic resources were used which were the basis for industrial development in Bosnia and Herzegovina;

- Investigate the dynamics of the reconstruction of war-torn areas and the created preconditions for the beginning of industrial production, the condition of machines, plants and other material goods, and especially human resources;

- Investigate the development of industry by branches and determine the extent to which it has affected the economic situation in Bosnia and Herzegovina, how the development of industry has affected education, urban development, migration, deagrarianization, etc.;

- Investigate the qualification structure of the workforce, additional training and retraining of workers who were employed in the industry of Bosnia and Herzegovina in the period from 1945 to 1952, then the national, religious and gender structure of employees, the degree of training of workers to work in industry, territorial distribution of industry , etc .;

- Investigate and explain the legal framework that regulates the change of ownership - the transition of industrial companies from private to social ownership, then the manner of appointing managers in industrial companies, the appointment of governing bodies, the combination of politics and economy, the way of financing and income distribution in companies, etc.

Finally, I would like to add something else. When as much effort, time and resources are invested in the work as is invested in writing this book, then it is reasonable to expect that critics, after enumerating the shortcomings in the book, say conscientiously and what is good in the book. In addition, the author sincerely hopes that readers will not regret the money they spent to purchase this book, because certain works, just like their authors, are a source of damage and headaches, bad forebodings and misfortunes. My intention is that the reader does not consider this book an accident, that he does not feel remorse for the book he bought, and that he at least says: It is worth the money I gave. If so, the author will be satisfied.

Completion of this book was aided by the reviewers, distinguished university professors, colleagues from the Department of History of the Faculty of Philosophy, University of Tuzla, cover editors, proofreaders, publishers, employees of archives, libraries and other institutions, donors who financially helped me to print the book and make it available to readers, scientific and professional public. On this occasion, the author expresses his greatest gratitude to them, as well as to all others who participated and helped in the preparation of this book for the press.

Of course, I could not have finished the book and made it available to the public without the special support of my loved ones: Mejra, Mirza and Ernada. I dedicate this book to them.